

O‘ZBEK TILI, ADABIYOTI
VA FOLKLORI INSTITUTI

ЎЗБЕК ТИЛИ, АДАБИЁТИ
ВА ФОЛЬКЛОРИ ИНСТИТУТИ

Журналга 1958 йил январда
Ойбек асос солган.

Бош муҳаррир:

Низомиддин МАҲМУДОВ

Бир йилда олти марта чиқади.

Таҳрир ҳайъати:

Мақсуд АСАДОВ
Раҳматулла БАРАКАЕВ
Ғулом ИСМОИЛОВ
Наим КАРИМОВ
Баҳодир КАРИМОВ
Дурдона ЛУТФУЛЛАЕВА
Абдуваҳоб МАДВАЛИЕВ
Сувон МЕЛИ
Ёрқинжон ОДИЛОВ
(бош муҳаррир ўринбосари)
Эргаш ОЧИЛОВ (масъул котиб)
Гулчеҳра РИХСИЕВА
Шомирза ТУРДИМОВ
Боқижон ТЎХЛИЕВ
(бош муҳаррир ўринбосари)
Алмаз УЛВИЙ
Баҳтиёр ФАЙЗУЛЛОЕВ
Дурдона ХУДОЙБЕРГАНОВА
Жаббор ЭШОНҚУЛОВ
Бердак ЮСУФ
Улуғбек ҲАМДАМОВ
Хайрулла ҲАМИДОВ
Иброҳим ҲАҚҚУЛОВ

1
2022

Ўзбекистон Республикаси
Фанлар академияси
Ўзбек тили, адабиёти
ва фольклори институти

Тошкент – 2022

Манзилимиз:
100060, Тошкент, Шаҳрисабз тор кўчаси, 5-уй
Телефон: (71) 233-71-44
E-mail: jurnal_uzlit@mail.ru

Ўзбек тили ва адабиёти
№ 1, 2022

Муҳаррир: Э. Очилов
Компьютерда саҳифаловчи: Баҳром Ёғду

Журнал Ўзбекистон матбуот ва ахборот агентлиги томонидан
19.10.2021 йилда рўйхатга олинган.
Гувоҳнома № 0053

Нашриёт лицензияси № 1385, 21.01.2021 й.
Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси
«Фан» нашриёти давлат корхонасида нашрга тайёрланди ва чоп этилди.
Буюртма рақами №: _____
100047, Тошкент ш., Яхё Фуломов кўчаси, 70-уй.
Тел.: +99899 7917555, +99871 2622154;
email: fan_ndk@mail.ru
Қоғоз бичими 70×108 $\frac{1}{16}$. Офсет босма.
«Times New Roman» гарнитураси.
Шартли босма табағи 8,5. Адади ___ нусха.
Баҳоси келишилган нархда.
6.05.2022 йилда босишга рухсат этилди.

бошқа асарлари тадқиқи каби ҳали жуда узоқ вақт давом этади. Ажиб маъноларга йўғрилган бебаҳо асарлари ичида дуру инжулар, гавҳарлар адабиётшунос ғаввослар томонидан кашф қилина беради.

РЕЗЮМЕ: Мақолада Абу Ҳомид Ғаззолийнинг “Рисолат ат-тайр” асарида келтирилган қуръоний иқтибослар таҳлилга тортилган.

РЕЗЮМЕ: В статье проанализированы коранические цитаты из книги Абу Хамида аль-Газзали “Рисалат ат-Тайр”.

RESUME: The article analyzes the Qur’anic citations from Abu Hamid al-Ghazali’s Risalat at-Tayyar.

Таянч сўз ва иборалар: Қуръон, иқтибос, сайёр сюжет, образ, тасаввуф, тимсол.

Ключевые слова и выражения: Коран, цитата, подвижной сюжет, образ, суфизм, символ.

Key words and word expressions: Qur’an, citation, planetary plot, image, sufizm, symbol.

М. ХУДОЙҚУЛОВА

АДАБИЙ ТАНҚИДДА БАҲСНИНГ КЕЛИБ ЧИҚИШ ОМИЛЛАРИ ХУСУСИДА

Адабий танқидда бадиий матн таҳлил қилинар экан, ундаги бадиий воқелик билан реал воқелик қиёсланади, асарнинг бадиий ҳақиқати ҳаёт ҳақиқатига қанчалик тўғри келишини аниқлашга, асарда кўйилган муаммоларнинг ҳаётий илдизларини очишга интилиш муҳим ўрин эгаллайди. Бу жараёнда юзага келадиган адабий танқид жанрлари сингари баҳс, мунозара ўзига хос яхлит илмий-бадиий тафаккур воситаси сифатида адабиётни юксалтиришга хизмат қилади.

Адабий танқид жанрлари ранг-баранг ва турли характерга эга бўлиб, адабиётнинг тараққиёти учун баравар кураш олиб боради. Маълум бир гуруҳга оид жанрлар бадиий асарнинг ёзилиши ва нашр этилишига алоқадор ташвиқотчилик характерига эга: тақриз, адабий-танқидий мақола, адабий мактуб жанрлари асосан, ана шундай вазифани бажарадилар. Бошқа бир гуруҳ жанрлар ёзувчи ҳаёти ва ижодини умумлаштириш характерига эга: портрет-мақола, адабий портрет, танқидий-биографик очерк, эсселар шундай мақсадни кўзлайди. Шу тариқа барча жанрлар бир мақсадни кўзда тутиб, ягона илмий-бадиий тизимни вужудга келтиради¹.

Бадиий адабиётда бўлгани сингари адабий танқид ҳам тузилиши, адабий-эстетик хусусиятларига кўра, ўзаро ўхшаш ва фарқли жиҳатларга эга бўлиб, муайян гуруҳларни ташкил этади. Адабий-танқидий фикр бадиий асарга баҳо бериш талаблари билан юзага келди ва такомиллаша борди.

¹ Ахмедова Ш. Ўзбек адабий танқид жанрлари. – Тошкент: “Фан”, 2008, 28-бет.

Адабий танқид жанрларининг кўпчилиги мумтоз адабиёт ва адабиётшунослик бағрида шаклланди, илдиз отди. Шу боис янги ўзбек адабиётининг пайдо бўлишида фольклор, мумтоз асарлар муҳим замин бўлгани сингари ўтмиш адабиётшунослиги ҳам адабий танқид жанрларининг пайдо бўлиши ва шаклланишида муҳим омиллардан бири бўлиб хизмат қилган².

Адабий-танқидий баҳснинг генетик илдизини, энг аввало, халқ оғзаки ижоди, кейин эса мумтоз адабиёт ва адабиётшунослик тарихидан излаш тўғрироқ бўлади. А.Ҳайитметов адабиётшунослик, хусусан, адабий танқидга оид фикрларнинг ўтмишда олти хил шакли мавжуд бўлганлиги хусусида фикр юритади ва уларнинг илк шакли сифатида “адабий мажлислар, адабий мунозара ва суҳбатлар”ни эътироф этади: “Адабий мажлис ва мунозара, суҳбатлар ўрта асрларда олим ҳамда шоирлар, адабиёт мухлислари учун бадиий ижод устида фикр алмашишга энг қулай восита эди. Фикр алмашиш учун матбуот бўлмаган замонларда адабиёт тараққиётида бундай йиғилишларнинг аҳамияти жуда катта бўлган...

Адабий танқидчиликнинг бу шакли, шубҳасиз, халқ оғзаки ижодчилари тўпланган жойларда ҳам мавжуд бўлиб, ижодий юксалишларга туртки берган³. Олимнинг хулосаларига таяниб, энг аввало, баҳс, мунозаранинг илдизини халқ оғзаки ижодидан излаш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз. Масалан, халқ оғзаки ижодидаги латифа жанрига эътибор қаратадиган бўлсак, унда баҳс, мунозара унсурлари яққол кўринади. “Афанди халқ вакили сифатида амалдорлар билан яккама-якка тўқнашади, баҳслашади. У хон, подшо, бек, вазир, қози, муфти, эшон, домла, имом, савдогар, бой, амалдор ва бошқа ҳоким синф вакиллари билан маълум масалаларда тўғридан-тўғри, юзма-юз туриб мунозара қилади”, – деб ёзади академик фольклоршунос Т.Мирзаев⁴.

Фольклордаги лоф жанрида ҳам баҳс, мунозарага хос белгилар кўринади. “Лоф айтишаётган икки киши тарафкашлик қилиб, бир-бирини ҳозиржавоблик ва чечанликда синар экан, ҳар қандай қийин масалани фавқулодда осойишталик билан ҳеч қандай ваҳима, дабдабасиз, оддий гап тарзида, босиқ оҳангда айтади-қўяди. Иккинчи томон ҳам гўё ҳеч гап бўлмагандек, шундай бошлаб жавоб берадики, бу томошабинларда ёқимли, хушчакчақ кулги кўтарилишига сабаб бўлади, рақиби эса доғда қолади”⁵. Лофдаги икки кишининг бўлиши, мунозара қилиши, бирининг иккинчисининг устидан ғолиб келиши каби хусусиятлар адабий танқиддаги баҳсда ҳам кўринади. “Лофда гап тагини гап очади, дейилганидек, баҳслашувчи томонларнинг ўта муболағали сўзига ҳайратомуз фикр тўқнаш келади. Мусобақада бир томон, албатта, ғолиб келади”⁶. Адабий танқидда эса муболағадан кўра аниқ, изчил фикр, мулоҳазани асослаш учун илмий далиллар келтирилади. “Лофларда диалог жуда қисқа бўлса,

² Ўша ерда, 29-бет.

³ Ҳайитметов А. Алишер Навоийнинг адабий-танқидий қарашлари. – Тошкент: “Фан”. 1959, 20-бет.

⁴ Ўзбек халқ оғзаки поэтик ижоди. – Тошкент: “Ўқитувчи”. 1987, 180-бет.

⁵ Ўша ерда, 184-бет.

⁶ Ўша ерда, 185-бет.

айримлари эпик мазмунда бўлиб, латифа янглиғ тортишув давом этади. Бунда лофнинг композициясида шингил воқеаларнинг ўзаро боғланишида мантиқ кучи етакчилик қилади”. Лофнинг мақсади, албатта, бошқа, адабий танқиддаги баҳснинг мақсади бошқа. Шунинг учун адабий танқиддаги баҳсда диалоглар жуда кам учрайди, аммо мантиқ кучи, ўзаро баҳслашув, тортишув мақолаларда, мактубларда давом этади. Композицион жиҳатдан ҳам фарқлар анча.

Композицияси тугалланган икки фикрнинг бир-бирига қарши кўйилишидан ташкил топадиган аския жанрида ҳам баҳсга хос хусусиятлар учрайди. Чунки баҳсда ҳам бир-бирига қарама-қарши фикрлар, мулоҳазалар, қарашлар, адабий муаммоларни турлича талқин қилиш хусусияти кучли. Аскияда ақл-идрок, ҳозиржавоблик, сўзни ўз ўрнида ишлатиш талаб этилади, адабий-танқиддаги баҳсда эса, биринчи ўринда, билим ва бадий матнни чуқур англаш талаб этилади. Сўзни ўз ўрнида ишлатиш, нафақат баҳсда, балки адабий танқиддаги барча жанрларда энг биринчи талаб ҳисобланади. Аскиянинг “пайров” турида “рақиб”га айтилган сўз ва жумла кўчма маъно касб этиши шарт. “Бундан ташқари у истиора, ўхшатиш, сифатлаш каби бадий тасвир воситалари, таносиб, тажнис, муболаға сингари ифода воситаларидан кенг фойдалана билиши керак”⁷. Адабий танқид ўзига хос ижод тури ҳисобланади, унинг жанрлари, жумладан, баҳсда ҳам илмий-эстетик, образли тафаккурга кенг ўрин бериш шартдир. Шундай экан, баҳсга киришадиган танқидчилар аския учун керак бўлган ифода воситаларидан унумли фойдаланишлари керак бўлади, бунинг устига, адабий танқидий фикр халққа, оммага қарата айтилиши, унинг эстетик дидини ўстиришини инobatга оладиган бўлсак, баҳсда ҳам бадий тасвир воситаларига эътибор қаратиш муҳимдир. Аския ижтимоий ҳаёт ҳодисалари, одамларнинг дунёқараши, оилавий турмуши, ўзаро муносабати, яхши-ёмон одатлари, орзу-истаклари асосида юзага келган. “Бинобарин, у тингловчилар, шинавандаларга эстетик завқ бериш билан бирга уларда дид-фаросат, ақл-заковат, завқ-шавқ, чертиб сўзлаш, ҳозиржавоблик ва бадиҳагўйлик хусусиятларини таркиб топтиришда муҳим роль ўйнайди”⁸. Баҳс эса ҳаёт ҳодисалари акс этган бадий адабиёт ва ундаги муаммоларни ҳал этиш истаги асосида юзага келади. Адабий танқиднинг бошқа жанрлари сингари баҳс-мақола ҳам китобхоннинг эстетик дидини тарбиялашда, сўздан сўзни фарқлашда, яратилаётган ҳар бир асарга масъулият билан қараш туйғусини тарбиялашга хизмат қилиши билан аҳамиятлидир.

Кўринадики, адабий танқиддаги баҳснинг илдизлари халқ оғзаки ижодига бориб тақалади, кейинги даврларда эса А.Ҳайитметов таъкидлаганидек, унинг белгилари мумтоз адабиётшуносликда ҳам учрайди.

XX асрнинг 20-йиллари охиридан адабиёт ва адабий танқиднинг кескин синфий кураш шароитида ривожланиши – уларнинг муҳим

⁷ Ўша ерда, 281-бет.

⁸ Ўша ерда, 286-бет.

хусусияти сифатида кўринади. Бу давр адабий жараёни учун характерли бўлган хусусиятлардан бири танқидчиликда мунозара ва мубоҳасанинг майдонга келишидир⁹. Бу йўналишнинг ривожланишидаги асосий хусусият шундаки, танқидчиликнинг кўп муҳим масалалари мана шу баҳсларда шаклланди ва мустақкамланди. Бу, шубҳасиз, ўзи ҳали кучли изланиш даврини бошдан кечираётган адабий жараённинг изланишда бўлган танқидчилиги учун табиий ва, айни вақтда, зарурий хусусият эди. Шунинг учун ўзбек адабиётшунослигида баҳсу мунозаралар шаклланиб, турли даврларда турлича тараққий этиб келаётган бўлса-да, унинг илмий-назарий жиҳатлари, хусусиятларини тадқиқ этиш муҳим вазифалардан бири бўлиб қолади.

РЕЗЮМЕ. Ушбу мақолада адабий танқидчиликдаги баҳс-мақоланинг келиб чиқишига халқ оғзаки ижоди асос бўлганлиги тадқиқ этилган.

РЕЗЮМЕ. В данной статье рассмотрены истоки статьи-полемики в литературной критике, которые являются основой фольклора.

RESUME. This article researches the origins of the controversy in literary criticism as the basis of folklore.

Таянч сўз ва иборалар: адабий танқид, жанрлар, баҳс-мақола, мунозара, танқидчи, адабий жараён.

Ключевые слова и выражения: литературная критика, жанры, статья-полемика, дискуссия, критик, литературный процесс.

Key words and word expressions: literary criticism, genres, debates, critic, literary process.

Мунаввара ХИДИРОВА

ТОҒАЙ МУРОД АСАРЛАРИДА ТАБИАТ ВА ИНСОН МАВЗУИ

Жаҳон адабиёти намуналари билан яқиндан танишсак, инсон руҳияти ва табиат тасвирлари худди ҳаёт сингари мураккаб ва хилма-хил эканлигидан ҳайратга тушамиз. Яъни уларда табиат ва инсон мавзуси ҳамиша асосий муаммолардан бири бўлиб келганлигига чуқур ишонч ҳосил қиламиз. Чунончи, Навоий ёхуд Бобур асарларида қаҳрамон ҳаёти, руҳияти ва қалб кечинмалари ҳамиша табиат тасвири билан уйғун тарзда акс эттирилади. Абдулла Қодирийнинг “Ўткан кунлар” романидаги “Хўжа маъоз” мазорида қоронғи кузнинг қоронғи тунидаги кучли ел ва Абдулла Қаҳҳорнинг “Даҳшат” ҳикоясидаги кучли шамол тасвирлари ҳам қаҳрамонлар ҳолати ва тақдири билан боғлиқ муҳим ғоявий-бадий қимматга эга. Табиат ва инсоннинг ўзаро муносабатлари атоқли адиб Чингиз Айтматовнинг “Момо ер”, “Алвидо, Гулсари” ва “Қиёмат” каби асарларида ҳам ёрқин психологик тасвир ва фалсафий мушоҳадалар орқали ёритиб берилгани

⁹ Тожибоев Р. XX аср бошлари ўзбек адабий танқиди тарихидан. НД. – Тошкент, 1993, 111-бет.

МУНДАРИЖА

Алишер Навоий таваллудининг 581 йиллиги

Б.Тўхлиев. “Маънолар хазинаси” сари янги йўл.....	3
М.Асадов. Навоий фардларининг образлар тизими1	9
Қ.Эргашев. Алишер Навоий ва Рим тарихи.....	24
С.Рафиддинов. Навоий ижодида Каъба тавсифи.....	30
Э.Очилов. Навоий ва Огаҳий ҳикматлари: анъана, таъсир ва ўзига хослик	37
А.Эшонбобоев. “Хамса” ва замонавий талқин	48
А.Раззоқов. Алишер Навоий ижодида бадий тимсол ва тасаввуфий талқин..	53

Тилшунослик

Ш.Кўчимов. Ўзбек тилшунослигида фанлараро интеграция ва унинг давлат ҳамда жамият тараққиётига таъсири	59
З.Муқимова. Оламнинг лисоний манзараси термини	66

Илмий ахборот

М.Саидакбарова, В.Жўрақўзиева. “Рисолат ат-тайр”да қуръоний иқтибослар талқини.....	74
М.Худойқулова. Адабий танқидда баҳснинг келиб чиқиш омиллари хусусида	78
М.Хидирова. Тоғай Мурод асарларида табиат ва инсон мавзуи.....	81
Р.Хидиров. Навоий асарларидаги айрим тиббий атамаларнинг лексик-семантик хусу-сиятлари.....	86
Ж.Юлдашев. Усмон Носир шеърларида бадий такрорнинг лингвопоэтик имкониятлари.....	90
М.Отабоева. Таржимада муаллиф услубини сақлаш муаммолари.....	96
М.(Юлдашева) Рустамова. “Қумдаги хотин” романи таржимасидаги айрим ўхшатишлар.....	100

Фанимиз заҳматкашлари

М.Кўчқорова. Бетакрор олим	107
Н.Маҳмудов, А.Мадвалиев, Д.Худойберганова. Серқирра илм соҳиби.....	109
Н.Улуқов. Ибрат	112
Ҳ.Ҳомидий. Поктийнат	115

Илмий ҳаёт

Бахтиёр Назаров	122
Умарали Норматов	123
Ёрмат Тожиев	125
Нуъмонжон Раҳимжонов	127
Д.Асқаров. Навоийшунослик анжумани	130
М.Кўчқорова. Сувон Мелининг 70 йиллигига бағишланган конференция	132

СОДЕРЖАНИЕ

К 581-годовшине со дня рождения Алишера Навои

Б.Тухлиев. Новые тропы к “Сокровищница мыслей”	3
М.Асадов. Образная система фардов Навои	9
К.Эргашев. Алишер Навои и история Рим.....	24
С.Рафиддинов. Описание Каабы в творчестве Навои.....	30
Э.Очилов. Изречения Навои и Агахи: традиция, влияние и своеобразие.....	37
А.Эшонбобоев. “Хамса” и её современная интерпретация.....	48
А.Раззаков. Художественный символ и суфийская интерпретация в творчестве Алишера Навоий.....	53

Языкознание

Ш.Кучимов. Междисциплинарная интеграция в узбекском языкознании и её влияние на развитие государства и общества	59
З.Мукимова. Термин “Языковая картина мира”	66

Научные сообщения

М.Саидакбарова, В.Журакузиева. Интерпретация ссылок из корана в произведении “Рисалат ат-тайр”	74
М.Худойкулова. О факторах возникновения споров в литературной критике ..	78
М.Хидирова. Тема природы и человека в произведениях Тагая Мурада.....	81
Р.Хидиров. Лексико-семантические особенности некоторых медицинских терминов в произведениях навои.....	86
Дж.Юлдашев. Лингвопоэтические возможности художественного повтора в стихотворениях Усман Насыра.....	90
М.Атабаева. Проблемы сохранения авторского стиля в переводе	96
М.(Юлдашева) Рустамова. Сравнения в переводах романа “Женщина в песке”	100

Деятели науки

М.Кучкарова. Неповторимый ученый	107
Н.Махмудов, А.Мадвалиев, Д.Худайберганава. Человек многогранного научного потенциала	109
Н.Улуков. Пример	112
Х.Ҳомидий. Частая душа	115

Научная жизнь

Бахтияр Назаров	122
Умарали Нарматов	123
Ярмат Таджиев	125
Нуъманджан Рахимджанов	127
Д.Аскарров. Конференция навоиведения	130
М.Кучкарова. Конференция, посвященная 70-летию Сувана Мели	132

CONTENT

581th anniversary of Alisher Navoi

B.Tukhliyev. The new path to the “Treasure of meanings”	3
M.Asadov. The system of the images Navoi’s fards	9
K.Ergashev. Alisher Navoi and Roman history	24
S.Rafiddinov. Description of the Kaaba in Navoi’s work.....	30
E.Ochilov. The Wisdoms of the Navoi and Ogahi: tradition, influence and originality.....	37
A.Eshonboboyev. “Hamsa” and modern interpretation.....	48
A.Razzokov. Artistic symbolism and mystical interpretation in the work of Alisher Navoi.....	53

Linguistics

Sh. Kuchimov. Interdisciplinary integration in Uzbek linguistics and its impact on the development of the state and society	59
Z.Mukimova. The term linguistic scenery of the world	66

Scientific information

M. Saidakbarova, V.Juraquziyeva. The interpretations of the quotations from Qur’an in “Risolat at tayr”.....	74
M. Khudoykulova. About factors of the controversy in literary criticism	78
M. Khidirova. The theme of the nature and human in the works of Togay Murod....	81
R.Khidirov. Lexical-semantic features of some medical terms in Navoi’s works	86
J.Yuldashev. Linguopoetic possibilities of the artistic repetition in the poems of Usmon Nosir.....	90
M.Otaboyeva. Problems of the maintaining author’s style in translation	96
M.(Yuldasheva) Rustamova. Some analogies in the translation of the novel “The woman in the sand”	100

Doers of Sciences

M.Kuchkorova. Unique scientist.....	107
N.Makhmdov, A.Madvaliyev, D.Khudoyberganova. Owner a multilateral science .	109
N.Ulugov. Pattern owner	112
Kh.Khomidiy. Sincere	115

Scientific life

Bakhtiyor Nazarov	122
Umarali Normatov	123
Yormat Tojiyev	125
Numonjon Rakhimjonov	127
D. Asqarov. Navoi Conference	136
M.Kuchkorova. Conference dedicated to the 70th anniversary of Suvon Meli.....	132